

Олена Логунова

ПРО ПРОЕКТ СТВОРЕННЯ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ В 10-х рр. ХХ ст. ВИЩОГО ЖІНОЧОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Стаття присвячена діяльності одного з найактивніших чернігівських ієрархів – архієпископа Василя (Богоявленського), зокрема, його проекту створення вищого навчального закладу з сільськогосподарським курсом для підготовки педагогічних кадрів у єпархіальні училища. Діючи спільно з єпархіальним братством св. Михаїла, кн. Чернігівського, владика Василій підійшов впритул до створення передового для свого часу навчального закладу.

Ключові слова: Чернігівська єпархія, архієпископ Василій (Богоявленський), братство, духовний навчальний заклад, педагогічний інститут.

1913 року Російська імперія святкувала 300-річчя династії Романових. 21 січня 1913 р. в Чернігові під головуванням єпископа Василя (Богоявленського), останнього чернігівського ієрарха імперського періоду і майбутнього священномученика, відбулося засідання ради єпархіального місіонерського братства св. Михаїла, кн. Чернігівського, і всіх єпархіальних структур, на якому вирішувалося питання, як гідно відзначити цей ювілей. Надходили різні пропозиції: написати пам'ятну ікону, розширити богадільню, поставити пам'ятник, побудувати каплицю. Владика Василій, який володів чималими організаторськими здібностями, запропонував придбати у власність єпархії палац графа П. В. Завадовського в селі Ляличах Суразького повіту і відкрити в ньому кілька установ просвітницького та добродійного характеру¹. Проект був прийнятий духовенством, а єпископ Василій вніс пожертву від себе 1000 рублів².

Граф Петро Васильович Завадовський, фаворит імператриці Катерини II, був першим міністром народної освіти Російської імперії (1802–1810 рр.). У своєму чернігівському маєтку в с. Ляличах він побудував палац у стилі класицизму за проектом знаменитого Джакомо Кваренгі. Палац був оточений чудовим парком зі статуями, літнім палацом, ротондою, озерами, водоспадами, фруктовим садом і оранжереєю, в якій вирощували навіть ананаси. Поруч знаходилася церква вміц. Катерини. Нести величезні витрати по утриманню маєтку спадкоємцям графа було складно. І врешті-решт палац був проданий. У XIX ст. він переходив з рук у руки, і до 1913 р. належав гомельському купцеві-лісопромисловцю Мойші Голодцю, який мав намір перетворити його в лісопилний завод. Палац мав, за свідченням очевидців, сумний вигляд. Антикварні меблі і цінна бібліотека розпродані, вцілілі стінні і стельові фрески і дорога ліпнина були приречені на загибель. «Во всем дворце не сохранилось в исправности ни одной лестницы, ни печи, ни полов, ни оконной рамы. <...> В нижнем этаже дворца в ненастную погоду спасается домашний скот, иногда устраивается там и его ночевка»³. У суспільстві висловлювалася занепокоєність у зв'язку з тим, що цей ансамбль архітектурного, скульптурного, декоративного та паркового мистецтва XVIII ст. гине. Історик архітектури проф. Ф. Ф. Горностаїв тоді ж зробив і опублікував докладні обміри та фотографії Ляличів, що дають уявлення про художній рівень усього ансамблю.

© Логунова Олена Анатоліївна – викладач Чернігівського духовного училища, пошукувач.

Відкриваючи збір пожертвувань на Лялицький палац, єпископ Василій промовив: «Християнство — это та сила, тот фундамент, та почва, на которой зародилась, окрепла и возросла вся современная культура... Если дворянство и их поместья были рассадниками культуры, то духовенство и церковная кафедра были единственными источниками распространения в народе веры и нравственности. Соединение этих двух сил и сделало с Россией то, чем она теперь есть. Разъедините эти две силы, и Россию легко будет низвести на роль второстепенной и даже третьестепенной державы. <...> Там, где эта основа, этот фундамент разрушены, мы видим на месте прежних дворянских гнезд жалкие остатки, а часто и мерзость запустения. Из рук дворян, верных слуг Царя и Родины, их поместья и земли и все культурные гнезда <...> переходят в руки алчных торгашей и хищников. Страсть к наживе безжалостно разоряет эти гнезда, стирает с лица земли память о них, — и окрестное население вовсе не делается от этого зажиточнее и культурнее. Совсем наоборот, оно развращается и нищает»⁴. Час виявив пророчий сенс цих слів. Після Жовтневої революції 1917 року, коли в маєтку розмістилася сільськогосподарська артіль, процес руйнування інтенсивно продовжувався; палац зрештою майже розібрали, цеглу пустили на будівництво картонної фабрики в місті Суражі.

Отже, все православне населення губернії запрошувалося до добровільних жертв, а детальне опрацювання і практичне здійснення цієї непростой справи було покладено на братство з його 1050 відділеннями — парафіяльними братствами, які об'єднували всю єпархію. Зібрані протягом півтора року пожертвування в сумі понад 80000 руб. з надлишком покрили всі витрати з купівлі маєтку⁵, який і придбано 31 травня 1914 р.⁶ Для ремонту палацу була створена спеціальна будівельна комісія.

Спочатку в палаці передбачалося розмістити богадільню і школу для вчителів церковно-парафіяльних шкіл⁷. Однак владика Василій запропонував новий, мабуть, більш грандіозний, ніж купівля палацу, проект — 9 липня 1914 р. на зборах братства було висловлено побажання щодо відкриття єпархіального вищого жіночого педагогічного інституту⁸ з присвоєнням йому найменування «Романовський». Святійший Синод дав згоду на розробку цієї ідеї; інститут міг би стати другим вищим педагогічним навчальним закладом, підпорядкованим Церкві.

Не бажаючи відкривати жінкам двері державних університетів, уряд в останній третині XIX ст. дозволив створювати вищі жіночі курси з громадської чи приватної ініціативи. До 1917 р. в державному секторі з 65 вузів тільки 3 було жіночих і 1 змішаного складу, в той же час з 59 громадських і приватних — 30 жіночих, 28 змішаних та 1 — чоловічий⁹. Лише в 1911 р. законодавчо були зрівняні в правах дипломи випускниць цих вузів¹⁰. У представниць духовного стану проблема вищої освіти була ще гострішою. Після 1905 р. ця ідея почала реалізовуватися спочатку у вигляді жіночих богословських курсів. Перші курси були відкриті в Казані та Москві в 1910 р. Проте 2-х річні курси з заняттями у вечірній час ні за обсягом, ні за змістом предметів, що викладалися, не могли відповідати вищим навчальним закладам, їхні випускниці не отримували ніяких дипломів і прав. Відкриттям вищого жіночого богословського інституту вирішувались би проблеми як вищої освіти для випускниць жіночих єпархіальних училищ, так і підготовки педагогічних кадрів для самих цих училищ. 19 грудня 1912 р. Святійший Синод прийняв рішення про відкриття такого інституту в Московському Скорбященському монастирі¹¹. Однак через війну, що почалася незабаром, заняття були скасовані та почалися тільки 8 листопада 1916 р. у вигляді курсів з читанням лекцій по інститутській програмі, проте вони тривали недовго¹². Курси були трирічними і не відповідали чотирирічним світським вищим жіночим курсам, не давали вони і спеціалізації по факультетах.

Для введення бажаної суспільством загальної початкової освіти необхідно було значно збільшити число початкових шкіл. Відповідно повинна була збільшитися кількість як середніх навчальних закладів, що готували вчителів нижчої школи, так і кількість вузів, що випускали викладачів середньої школи. Таким чином необхідно було подолати величезний дефіцит учительських кадрів усіх рівнів освіти.

Проблема підготовки жінок-учительок стала дуже актуальною, тим більше,

що саме педагогічна освіта вважалася найбільш відповідною природним даним та громадському призначенню жінки. У пореформений період почали відкриватися жіночі гімназії та єпархіальні училища, які давали середню освіту. У них створюються додаткові педагогічні класи, термін навчання в яких становив 1 чи 2 роки. Ті, хто закінчили такі класи, отримували свідоцтво домашньої вчительки або наставниці і мали право викладати в нижчих початкових школах. Це була міра для дівчат, шлях до вищих навчальних закладів яким був закритий. Кількість середніх навчальних закладів, особливо жіночих, швидко зростала.

Отримавши в 60-х роках XIX ст. право викладання в початковій народній школі, випускниці жіночих середніх навчальних закладів (у тому числі і єпархіальних) через півстоліття, до 1911 року, становили вже більше половини (53,8%) вчительського корпусу цієї школи¹³, і цей відсоток продовжував зростати. Праця сільського вчителя початкової школи була (і залишилася) важкою, але низько оплачуваною і малопочесною, і чоловіки охоче звільнили це поле діяльності для жінок.

У Чернігівській єпархії необхідно було готувати власних педагогів: із середньою освітою – для нижчих 835 церковних шкіл¹⁴, і з вищою освітою – для середніх шкіл, головним чином для двох єпархіальних жіночих училищ. Учителів нижчих шкіл випускали: чернігівська семінарія, старші педагогічні класи двох єпархіальних жіночих училищ, 7 вчительських дружокласних шкіл, а також міністерські середні навчальні заклади – 3 вчительські семінарії: в Чернігові, Суражі та жіноча в м. Мрин Ніжинського повіту, 2 вчительські інститути: в Глухові та з 1916 р. в Чернігові. Єдиним вищим навчальним закладом губернії був Ніжинський історико-філологічний інститут, але в ньому могли навчатися тільки чоловіки¹⁵.

За зразок навчального закладу владика Василій взяв не Московський інститут Синодального відомства у Скорбященському монастирі, а Петербурзький вищий жіночий педагогічний інститут Відомства установ імператриці Марії (ВУІМ). Особливістю цього вузу було те, що в ньому виняткову увагу приділено педагогічній практиці, що було новаторством для свого часу. Як говорив його директор, видатний історик С. Ф. Платонов: «Учити нужно не рассказом, а показом». Термін навчання становив 4,5 року; з 3 курсу до теоретичних занять додавалася педагогічна практика. Для проходження практики при інституті відкрилися ясла, дитячий садок, початкова школа і гімназія, що виконували роль лабораторій, в яких велася наукова робота по дитячій психології та педагогії. Це був прообраз сучасної системи безперервності освіти. Формування професійних якостей педагога в інституті вважалось зразковим. На початку XX ст. подібних педагогічних закладів ще не було не тільки в Росії, але, як відзначають дослідники, і ніде в світі¹⁶.

У 1916 р. владика Василій був присутнім членом Святійшого Синоду і у вільний від синодальних занять час активно займався розробкою законопроекту про інститут. 12.09.1916 р. відбулося засідання міжвідомчої ради між представниками синодального навчального комітету, Міністерства народної освіти та Міністерства землеробства¹⁷. На ньому був даний принциповий дозвіл на відкриття в Чернігівській єпархії інституту, «однорідного за характером з Петроградським». Для початкового облаштування інституту єпархія виділяла 10000 руб.¹⁸ Була обрана Піклувальна рада¹⁹, яка розробила проект Положення про Романовський вищий жіночий педагогічний інститут із сільськогосподарським курсом²⁰. Росія була аграрною країною з більш ніж 80 % селянського населення, тому запровадження в інституті сільськогосподарського курсу стало досить актуальним. Тим більше, що для цього існували прекрасні умови – палац мав не тільки великі будівлі, але і велику, близько 130 га, ділянку землі, на якій планувалося відкрити дослідницьку сільськогосподарську ферму з плодовим садом, городом, зразковою пасікою, скотним і пташиним дворами, рибальськими озерами та іншим.

Інститут передавався єпархією Святійшому Синоду з усіма належними йому будинками і земельними угіддями. У ньому могли отримувати вищу педагогічну освіту дочки як духовенства, так й інших верств населення для роботи в жіночих єпархіальних училищах і гімназіях. Повний курс навчання становив 4,5 року; перші

3 роки – теоретичний курс і написання рефератів, 4 і 5 рік – вивчення методик і педагогічна практика. Планувалося, що практика буде проходити в закладах, які будуть перебувати при інституті, а саме: 1) у дитячому садку, 2) у зразковій початковій церковнопарафіяльній школі, 3) у вищому початковому церковному училищі і 4) у чотирьох старших (V-VIII) класах єпархіального жіночого училища. Повинні були функціонувати бібліотека, музей, наукові кабінети і лабораторії. Особливо успішні студентки могли залишатися асистентками професорів на 1 або 2 роки. Професорами і викладачами могли бути в тому числі й жінки. Таким чином, у діяльності інституту передбачався прогресивний підхід до вищої педагогічної освіти – поєднання освітньої, практичної і наукової професійної підготовки педагогів.

Передбачалося два відділення – історичне і словесне. Навчальний план затверджувався Синодом за угодою з Міністерством народної освіти. Серед загальних предметів обов'язковими були такі навчальні дисципліни: Святе Письмо Нового і Старого Заповітів, догматичне, моральне і апологетичне богослов'я, логіка і психологія, філософія, педагогіка та історія педагогічних учень, анатомія, фізіологія і гігієна, сільське господарство з основами природознавства, одна з нових мов і латинська мова факультативно. Предмети, які повинні були вивчатися на словесному відділенні: російська та церковнослов'янська мови і методика їхнього викладання, загальне мовознавство, слов'янські мови, російська і загальна література, методика викладання теорії словесності та історії літератури. На історичному відділенні: загальна і російська церковна історія, загальна і російська громадянська історія, історія мистецтв та методика викладання історії²¹. Заняття сільським господарством, теоретичні і практичні, – протягом усього курсу навчання. Випускниці мали право на отримання диплома, відповідного до дипломів історико-філологічних факультетів Імператорських університетів. Відкрити інститут передбачалося на кошти Державного Казначейства, з яких відпускати щорічно 100000 руб. на його утримання.

В очікуванні свого майбутнього палац не пустував. Після проведення необхідного ремонту в ньому були організовані другокласна жіноча церковнопарафіяльна школа і взірцева пасіка в 150 вуликів. З початком Великої війни в палаці з жовтня 1914 р. почав діяти єпархіальний лазарет на 100 ліжок²². При лазареті проводилися лекції з сільського господарства та практичні заняття по столярному і токарному ремеслу, плетінню корзин та інше, щоб дати можливість отримувати кошти для існування солдатом, які втратили на війні здатність до важкої праці²³. З жовтня 1915 р. у палаці (як і при 2-му жіночому єпархіальному училищі) був відкритий землеробський притулок для 20-ти дівчаток-сиріт, батьки яких загинули на війні²⁴. Сюди ж було переведено класи Чернігівської семінарії і Стародубського духовного училища, будівлі яких зайняли військові госпіталі, завдяки чому було врятовано навчальний рік.

Практично все було готово до відкриття інституту, залишалось внести цей проект на розгляд Державної Думи... Проте активна підготовка до відкриття інституту, як і вся діяльність єпархіального братства, була перервана революцією 1917 р. «Теперь это большое дело зависит уже от нового правительства», – писав владика у своєму рапорті в Синод²⁵ у квітні 1917 р.

Підбиваючи підсумок цієї сторони діяльності єпархіального братства, очолюваного архієпископом Васи́лієм (Богоявленським), можна сказати, що за порівняно невеликий термін, більша частина якого припала на важкий для всієї країни воєнний час, в небагатій за своїми ресурсами єпархії виявилось можливим здійснити передову ідею створення вищого жіночого педагогічного інституту з сільськогосподарським курсом. Цей проект мав змогу стати реальністю завдяки невтомній енергії та діловим якостям чернігівського архієрея, який його ініціював, при підтримці всього християнського населення єпархії, яке було організовано братством св. Михайла, князя Чернігівського.

1. Братство св. Михайла, кн. Черниговского, и его деятельность по всеподданнейшему отчету г. обер-прокурора // Вера и жизнь. – 1916. – № 23–24. – Часть неоф. – С. 6.

2. К вопросу об ознаменовании 300-летнего юбилея царствования Дома Рома-

- новых Черниговской епархией // Вера и жизнь. – 1913. – № 5. – Часть неоф. – С. 54.
3. К вопросу о приобретении Братством св. Михаила, кн. Черниговского, Ляличского двorca графа Завадовского // Вера и жизнь. – 1912. – № 17. – Часть неоф. – С. 64–65.
4. *Очевидец*, Торжества в Любече // Вера и жизнь. – 1912. – № 18. – Часть неоф. – С. 79–80.
5. Братство св. Михаила, кн. Черниговского, и его деятельность по всеподданнейшему отчету г. обер-прокурора // Вера и жизнь. – 1916. – № 23–24. – Часть неоф. – С. 7.
6. Объяснительная записка к уставу Романовского Черниговского епархиального педагогического женского института в Ляличском дворце, Суражского уезда // Вера и жизнь. – 1914. – № 17–18. – Часть неоф. – С. 9.
7. Братство св. Михаила, кн. Черниговского, и его деятельность по всеподданнейшему отчету г. обер-прокурора // Вера и жизнь. – 1916. – № 23–24. – Часть неоф. – С. 6.
8. Там само. – С. 9–10.
9. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX в. – М., 1991. – С. 101, 361–368.
10. Закон № 36226 от 19 декабря 1911 г. «Об испытаниях лиц женского пола в знании курса учебных заведений и порядке приобретения ими ученых степеней и звания учительницы средних учебных заведений» // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ-3). – Т. 31. – Ч. 1. – С.-Пб., 1914. – С. 1297–1300.
11. Церковно-общественный вестник. – 1913. – № 1. – С. 13.
12. *Попова О. Д.* Женское духовное образование и его роль в изменении общественного положения женщины в России (вторая пол. XIX – нач. XX в.). Диссертация на соискание ст. д.и.н.: МГУ. – М., 2009. – С. 468–469.
13. *Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф.* Среднее женское образование в России. – М., 2009. – С. 9.
14. За даними звіту про стан Чернігівської єпархії за 1915 р. (Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 796, оп. 442, спр. 2744, арк. 67, 76).
15. Адрес-календарь Черниговской губернии. – Чернигов. – 1916.
16. *Груздева Е. Н.* Санкт-Петербургский женский педагогический институт. 1903–1918: Основание, структура, личный состав, деятельность. Диссертация на соискание ст. к.и.н.: РГПУ им. А. И. Герцена. – С.-Пб., 2005. – С. 117.
17. *Потій Н., Тарасенко О.* Чернігівський архієпископ Василій (Богоявленський) // Сіверянський літопис. – 2007. – № 4. – С. 49.
18. Журналы общеeparхиального съезда о.о. депутатов духовенства и церковных старост епархии сессии 1915 г. Журнал № 15 // Вера и жизнь. – 1916. – № 13–14. – Часть оф. – С. 333.
19. Там само. – С. 331.
20. Проект Положения о Романовском высшем женском педагогическом институте с сельскохозяйственным курсом (РДІА. – Ф. 796, оп. 204, спр. 177, арк. 310–313 об.).
21. Примерное распределение лекций в Романовском высшем женском педагогическом институте (РДІА. – Ф. 796, оп. 204, спр. 177, арк. 314).
22. Вера и жизнь. – 1914. – № 17–18. – Часть неоф. – С. 7.
23. Из жизни Братства // Вера и жизнь. – 1915. – № 7. – Часть неоф. – С. 99.
24. От епархиального совета Братства // Вера и жизнь. – 1916. – № 15–18. – Часть оф. – С. 372.
25. Рапорт архиеп. Василия в Св. Синод от 25.04.1917 г. (РДІА. – Ф. 796, оп. 204, спр. 177, арк. 272).

Елена Логунова

О проекте создания в Черниговской епархии в 10-х гг. XX в. высшего женского педагогического института

Статья посвящена деятельности одного из самых активных черниговских иерархов – архиепископа Василия (Богоявленского), в частности, его проекту создания высшего учебного заведения с сельскохозяйственным курсом для подготовки педагогических

кадров в епархиальные училища. Действуя совместно с епархиальным братством св. Михаила, кн. Черниговского, владыка Василий подошел вплотную к созданию передового для своего времени учебного заведения.

Ключевые слова: Черниговская епархия, архиепископ Василий (Богоявленский), братство, духовное учебное заведение, педагогический институт.

Olena Logunova

On the project of creating Higher Women's Pedagogical Institute in Chernigov eparchy in the 10s of the XX century

The article is devoted to one of the most active Chernigov hierarchs – archbishop Basil (Bogoyavlensky), in particular, to his project of creating a higher education Institution with agricultural course for training eparchy college teachers. In Chernigov eparchy it was necessary to train their own teachers with higher education for secondary schools and two eparchial women's colleges.

The eparchy bought count P.V. Zavadovskiy's palace, an architectural monument of the XVIII century, for voluntary donations of the Christians of Chernigov eparchy. The fund-raising coordinator was the eparchial brotherhood of St. Michael, pr. Of Chernigov, with its 1050 branches – parochial brotherhoods covering all the eparchy. It was modeled after St. Petersburg Women's Higher Pedagogical Institute of Empress Maria's Department in which theoretical disciplines as well as pedagogical practice of students was paid much attention to. For practical training a nursery, kindergarten, elementary school and high school were organized at the Institute. They were the laboratories in which scientific work on child psychology and pedagogy was carried out. It was the prototype of modern system of continuing education. In the beginning of XX century this educational institution was unique in Russia. In addition, in Chernigov Institute it was supposed to introduce an agricultural course, that was important for the region with predominantly peasant population.

Full course of study should be 4.5 years and include in addition to the theoretical disciplines the study of methodologies and pedagogical practice. At the Institute a kindergarten, elementary parish school, higher elementary church school and four senior classes of the eparchial women's collegewere to be organized. Progressive approach to higher pedagogical education was supposed – the combination of educational, practical and scientific training of teachers. The curriculum was approved by the Synod in agreement with the Ministry of education.

The general subjects were: Holy Scriptures of the New and Old Testaments, dogmatic, moral and apologetic theology, logic and psychology, philosophy, pedagogy and history of pedagogical teachings, anatomy, physiology and hygiene, agriculture with the fundamentals of natural science, an elective foreign language and Latin. At its two faculties, historical and philological, special courses were studied. Farming, both theoretical and practical was planned during the whole course of study. The graduates received a diploma corresponding to that of the historical and philological faculties of the Imperial Universities. The State Treasury was supposed to finance the Institute. Donations of over 80 thousand rubles collected during a year and a half covered with an excess all the costs on buying the manor. The eparchy allocated 10 000 rubles for initial organization of the Institute. The first thousand rubles were donated by archbishop Basil himself.

However, active preparation for the opening of the Institute as well as the activity of the eparchial brotherhood was interrupted by the 1917 revolutions. So, in a relatively short period of time the project of the Institute could have become a reality in the eparchy of modest resources. This was possible due to the energy and business qualities of Chernigov archbishop who initiated it with the support of the Christian population of the eparchy. Acting jointly with the brotherhood, archbishop Basil came close to creating the innovative educational institution of that time.

Keywords: church, Chernigov eparchy, archbishop Basil (Bogoyavlensky), educational institution.